

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาอยู่ในหมวดของศาสนนิทานมาช้านาน แต่เมื่อได้พิจารณาคุณค่าและความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยแล้ว จะเห็นว่าอรรถกถาชาดกมีฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนของไทย ซึ่งมีสาระคำสอนที่สำคัญได้แก่ แนวทางการปฏิบัติตนเองในการดำเนินชีวิต ประกอบด้วยการใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต มีความเพียร ระมัดระวังวาจา เป็นผู้รู้จักประมาณตน ไม่โลภ อวดทนและรู้กาลเทศะ แนวทางการปฏิบัติตนต่อผู้อื่นประกอบด้วย การให้ทาน การเลือกคบมิตร มีความกตัญญู เคารพผู้ที่ควรเคารพ และมีความสามัคคี และแนวทางการปฏิบัติตนตามฐานะในสังคม คือ การเป็นสามี ภรรยา ผู้ปกครอง ข้าราชการและนักบวช คำสอนเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการเป็นผู้มีปัญญามากที่สุด ด้วยเพราะปัญญาทำให้เกิดความตระหนักรู้ว่า การดำรงชีวิตให้มีความสุขในการอยู่ร่วมกันนั้น ควรปฏิบัติอย่างผู้มีศีล คือกระทำตามบทบาทและหน้าที่ของตน ที่ไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นผู้มีความรับผิดชอบให้แน่แน่ว่าจะกระทำแต่ความดี และเป็นผู้มีปัญญาในการพิจารณาใคร่ครวญก่อนจะกระทำชั่ว อันเป็นแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพุทธศาสนา

จากการศึกษาเนื้อหาของอรรถกถาชาดก พบว่าอรรถกถาชาดกสามารถอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมได้อย่างมีระบบและเป็นรูปธรรม อรรถกถาชาดกแต่ละเรื่องเป็นนิทานสาธกที่แสดงให้เห็นว่ากรรมสำคัญที่สุดนั้นคือ “มโนกรรม” เพราะถือว่าความตั้งใจที่จะทำเป็นเจตนาที่จะก่อให้เกิดการกระทำดีและชั่ว การที่อรรถกถาชาดกมุ่งเสนอเรื่องมโนกรรมของมนุษย์ซึ่งเป็นนามธรรมให้ปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรมนี้แสดงให้เห็นว่า การคิดดีและคิดชั่วในใจเป็นจุดอ่อนของมนุษย์ที่เกิดขึ้นตามปัจจัยที่มากกระทบคือ กิเลส อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธและความหลง ก่อให้เกิดการกระทำเป็นกายกรรม หรือการพูดเป็นวจีกรรม ชาดกเป็นเรื่องเล่าที่แสดง “เหตุ” ของการเกิดมโนกรรมและอธิบาย “ผล” ของกรรมที่เกิดขึ้นอย่างละเอียดชัดเจน

จากสาระคำสอนที่เน้นการดำรงชีวิตแบบศฤงคารมากกว่าบรรพชิตนั้น สรุปได้ว่าอรรถกถาชาดกเป็นคำสอนในระดับโลกียะที่มุ่งสอนคนในสังคมให้รู้จักแนวปฏิบัติอย่างไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น โดยมีเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นกรอบกำหนดแนวทางการประพฤติปฏิบัติให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก สาระคำสอนเหล่านี้ ยังให้ความหมายลุ่มลึกที่จะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาไป

สู่การเรียนรู้ในระดับโลกตระได้ เมื่อผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนมีศีล สมาธิและปัญญาถึงพร้อมที่จะปฏิบัติธรรมในขั้นสูงและมุ่งมั่นแสวงหาความหลุดพ้นจากความทุกข์ไปสู่ความสงบสุขอย่างแท้จริง

ในด้านของกลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อสอน พบว่าอรรถกถาชาดกมีกลวิธีการสอนที่น่าสนใจ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะดังนี้คือ อรรถกถาชาดกเน้นการนำเสนอหลักธรรมคำสอน ด้วยการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องในสมัยพุทธกาลอันเป็นเรื่องปัจจุบัน กับเรื่องชาดกอันเป็นเรื่องในอดีตชาติ การเน้นหลักธรรมได้เป็นแนวทางในการแต่งนิทานชาดกหรือนิทานสอนธรรมะในสมัยหลัง ซึ่งอาจมีการผสมผสานเหตุการณ์ต่างๆจากชาดกหลายเรื่อง หรือรวมกับอนุภาคของนิทานพื้นบ้าน ทำให้เกิดนิทานชาดกขึ้นมามากมาย ที่มีเนื้อเรื่องสนุกสนานเพลิดเพลิน หรือมีการปรับประยุกต์เหตุการณ์ในเรื่องให้เข้ากับสภาพสังคมปัจจุบัน โดยไม่ทำให้แนวคิดของหลักธรรมบิดเบือนไป

การสร้างเรื่องที่เน้นพฤติกรรมของตัวละครก็ช่วยให้ตัวละครในชาดกเป็นที่จดจำได้ง่าย ตัวละครฝ่ายดีมักเป็นตัวละครในอุดมคติ บางตัวก็มีความเหมือนจริงคือไม่อาจจะกิเลสได้หมด ทั้งที่เป็นผู้ทรงศีลเป็นบรรพชิต และแม้พระโพธิสัตว์จะเสวยพระชาติเพื่อบำเพ็ญบารมีในชาดกเรื่องต่างๆ แต่อรรถกถาชาดกก็แสดงให้เห็นว่าไม่อาจจะกิเลสได้โดยง่าย การพลาดพลั้งไปตามกิเลสของพระโพธิสัตว์ น่าจะมีส่วนให้คนธรรมดาทั่วไปมีพลังใจที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตามแนวทางการเสียสละและการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่ผู้อื่นเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์

ตัวละครในอรรถกถาชาดกทั้งฝ่ายดีและฝ่ายร้ายมักเสนอพฤติกรรมที่โดดเด่นจนเป็นเอกลักษณ์ ทำให้คนฟังจดจำพฤติกรรมได้ ในส่วนที่เป็นสโมธานหรือการกลับชาติมาเกิดนั้น มีการตีความพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องว่าควรจะกลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลใดในสมัยพุทธกาลซึ่งได้กลายเป็นต้นแบบของการสร้างตัวละครในนิทานชาดก และมีความสำคัญต่อการปรับแต่งวรรณคดีทั่วไปที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายอยู่แล้วให้เป็นวรรณคดีชาดกได้โดยไม่ยากนัก

การสร้างเรื่องที่น่าสนใจอีกวิธีหนึ่งคือเน้นวิธีการนำเสนอเรื่อง ได้แก่สร้างเรื่องที่เร้าอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรัก การพลัดพราก ความเศร้าโศกเสียใจและความตาย นอกจากนี้ ยังมีการเสนอเรื่องที่แปลกออกไปเช่นสร้างโครงเรื่องให้ซับซ้อนขึ้น ด้วยการเล่าเรื่องซ้อนเรื่อง เรื่องที่เล่าอาจมีลักษณะเป็นนิทานอุทาหรณ์บ้าง ชุมนุมนิทานบ้าง หรือเป็นนิทานปริศนาบ้าง ซึ่งจะทำให้อรรถกถาชาดกเรื่องนั้นมีเนื้อเรื่องที่สนุกสนานและมีความคิดที่คมคายมากยิ่งขึ้น

การสร้างเรื่องเพื่อสอนในอรรถกถาชาดกบางเรื่องเน้นที่การใช้ความเปรียบ คือเป็นบทอุปมาในการสอนและอธิบายหลักธรรม ด้วยภาษาที่ไพเราะกินใจและมีความหมายลึกซึ้ง ซึ่ง

นอกจากจะเป็นการใช้อุปมาเพื่อเปรียบเทียบธรรมให้เป็นรูปธรรมแล้ว ยังใช้เพื่อพรรณนาภาพและอารมณ์ความรู้สึก ก่อให้เกิดความสะเทือนใจและซาบซึ้งคล้อยตามเนื้อเรื่อง การใช้ความเปรียบในการสอนและอธิบายหลักธรรมนี้ นับเป็นอุบายอันแยบยลที่ทำให้เข้าใจรรถกถาชาดกได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้ง

เมื่อเปรียบเทียบสาระคำสอนในอรรถกถาชาดกกับวรรณคดี คำสอนของไทยทั้งวรรณคดีในราชสำนัก และวรรณคดีท้องถิ่นแล้ว พบว่า สาระคำสอนในวรรณคดีคำสอนของไทยส่วนใหญ่ตรงกับคำสอนในอรรถกถาชาดก โดยเฉพาะคำสอนสำหรับบุคคลทั่วไปเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น นอกจากนี้ สาระคำสอนที่ตรงกันยังได้แก่คำสอนสำหรับผู้ครองเรือน คือ คำสอนบุรุษและสตรี และคำสอนสำหรับชนชั้นปกครอง ได้แก่พระมหากษัตริย์ และข้าราชการ ส่วนคำสอนที่จัดว่าแตกต่างกันคือ คำสอนสำหรับนักบวช ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำสอนในอรรถกถาชาดกแม้ไม่มากนักแต่ก็มีความสำคัญในการเป็นแนวปฏิบัติของการถือเพศบวรพชิต ซึ่งในวรรณคดีคำสอนของไทยไม่ค่อยปรากฏคำสอนสำหรับนักบวช ด้วยเหตุที่พระภิกษุสงฆ์อยู่ในฐานะผู้ควรเคารพกราบไหว้บูชา คนทั่วไปจึงมักไม่นิยมกล่าวถึงแนววัตรปฏิบัติของบวรพชิต หากจะมีอยู่บ้างก็เป็นวรรณคดีที่บวรพชิตประพันธ์ขึ้นเพื่อสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ด้วยตนเอง

อรรถกถาชาดกนับว่าเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณคดีไทยหลายด้าน กล่าวคือในด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน ซึ่งเป็นแหล่งรวมของเนื้อหาและแนวคิดที่ทำหน้าที่อบรมกล่อมเกลাজิตใจของบุคคลต่างๆ ทุกระดับในสังคมไทย อีกทั้งการสอนด้วยนิทานซึ่งเป็นลักษณะเด่นของรูปแบบชาดก ก็มีส่วนช่วยให้เนื้อหาคำสอนได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายและยังสะท้อนให้เห็นปัญญาของผู้ที่นำนิทานมาเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนเปรียบเทียบอีกด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง อรรถกถาชาดกเป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกที่แต่งในประเทศไทย ทั้งรูปแบบของการเป็นชาดกและเนื้อหาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ รูปแบบการเป็นชาดกนั้นได้แก่ มีองค์ประกอบของชาดกคือ มีเหตุปรารภเรื่องในสมัยพุทธกาล อาจมีคาถาบาลีแทรกและมีส่วนของการกลับชาติมาเกิด แต่วรรณคดีชาดกบางเรื่องก็รับเฉพาะเนื้อหาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ด้วยการให้ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติ ความเป็นนิมิตที่ฟังเรื่องของพระโพธิสัตว์ในสังคมไทยทำให้มีวรรณคดีชาดกเกิดขึ้นมากมาย ทั้งวรรณคดีประเภทกลอนสดที่เกิดขึ้นในภาคกลาง วรรณคดีคำขอในภาคเหนือ และวรรณคดีสอนคติธรรมในภาคอีสาน อีกทั้งยังมีการผสมผสานเนื้อเรื่องจากอรรถกถาชาดกกับนิทานพื้นบ้านให้เป็นวรรณคดีชาดกอีกด้วย นับว่าอรรถกถาชาดกมีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีชาดกที่แต่งในประเทศไทยอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ อรรถกถาชาดกยังมีคุณค่าและความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดี ได้แก่ เนื้อเรื่อง ชื่อเรื่อง อนุภาคต่าง ๆ และตัวละคร ให้วรรณคดีไทยนำไปอ้างอิง (allusion) เพื่อขยายความหมายของตัวบทวรรณคดีนั้นๆ ให้กว้างขวางและลุ่มลึกยิ่งขึ้น นับว่าอรรถกถาชาดกเป็นเรื่องเล่าที่คนไทยคุ้นเคยมาช้านาน จึงมีคุณค่าและความสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย และเป็นต้นเค้าของการแต่งนิทานสอนธรรมะอย่างง่ายๆ ที่สามารถนำไปปรับให้เข้ากับสภาพสังคมทุกยุคทุกสมัยได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ยังทำให้เห็นความนิยมในการเลือกรับนิทานชาดก ซึ่งพิจารณาจากความแพร่หลายของชาดกที่ปรากฏในวรรณคดีไทย พบว่า อรรถกถาชาดกที่ได้รับความนิยมสูงสุดในสังคมไทย ได้แก่ ชาดกที่มีสาระคำสอนเกี่ยวกับการให้ทาน โดยเฉพาะการทำทานที่เป็นอุตมคติ ดังที่ปรากฏใน เวสสันดรชาดก นอกจากนี้ สังคมไทยยังนิยมชาดกที่แสดงให้เห็นผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติและปัจจุบันชาติที่ชัดเจน โดยเฉพาะเรื่องของความกตัญญู ทำให้ผู้ฟังชาดกเกิดการตระหนักในคุณค่าทางศีลธรรมและจริยธรรม

การเรียนรู้เรื่องกฎแห่งกรรมจากอรรถกถาชาดกน่าจะมีส่วนช่วยให้ผู้ฟังธรรมมองกลับเข้ามาที่การกระทำของตน เพื่อให้รู้ที่จะแก้ไขและปรับปรุงตนให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักคำสอนในพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการทำความดี ละเว้นความชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ รวมทั้งเป็นคำสอนชั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การแสวงหาความหลุดพ้น อรรถกถาชาดกจึงเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยที่มีกรอบความคิดและแนวการปฏิบัติตนซึ่งจะเป็นแบบอย่างแก่วิถีชีวิตของคนในสังคมทั้งปัจจุบันและทุกกาลสมัยได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีนิทานที่มีการแพร่กระจายในวงกว้าง ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาการแพร่กระจายของอรรถกถาชาดกในสังคมไทย โดยศึกษาโครงเรื่อง อนุภาค วิธีการเล่าเรื่อง และตัวละครในอรรถกถาชาดกที่สัมพันธ์กับนิทานชาดกของไทยในภาคต่างๆ อย่างละเอียด ซึ่งจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางการศึกษาด้านคติชนวิทยาต่อไป